

Леся Ажнюк

ПРО ПРАВОВІ НАСЛІДКИ МОВНИХ НЕПОРОЗУМІНЬ

Із погляду права мовні явища можуть бути джерелом потенційних соціальних конфліктів, які часто є наслідком внутрішніх, природних процесів самої мови. Не всі мовні непорозуміння, які супроводжують мовленнєву комунікацію, стають об'єктом правових суперечок. Але за певних комунікативних обставин навколо мовних конфліктів розгортаються неабиякі правові баталії. Ціна питання й суспільна вага правових рішень у таких суперечках буває дуже високою. Це насамперед стосується мовних конфліктів, предметом правового розгляду яких є офіційні тексти законів, договорів, нормативних і правових актів різного рівня, а також факти публічного мовлення посадових осіб.

В останні десятиліття структура мовленнєвої комунікації зазнала істотних змін. Зросла питома вага й соціальне значення офіційного й публічного мовлення у світі інформаційних технологій. Та попри своє основне призначення — регламентувати й гармонізувати суспільне життя, офіційні тексти й публічне мовлення іноді демонструють конфліктні ситуації, які потребують юридичних оцінок і висновків. Лінгвістичного аналізу потребують мовні явища, які потрапляють у сферу дії ряду законів: про розпалювання міжнаціональної, міжконфесійної та соціальної ворожнечі; про захист честі, гідності й ділової репутації особи; про захист інших немайнових прав особи (права на ім'я) тощо. Об'єктом права мовні одиниці також стають при тлумаченні юридичних текстів різних рівнів (від законів у Конституційному суді до договорів і угод).

Лінгвістична експертиза передбачає різнорівневий аналіз мовних явищ за шкалою комунікативної успішності, а лінгвістичні висновки повинні бути описані метамовою права.

Особливі вимоги до мови офіційного стилю зумовлені трьома визначальними факторами: його суспільною значущістю, публічністю і високим ступенем потенційної суспільної конфліктності.

Мова в потенційно конфліктогенній офіційній сфері повинна бути відшліфована до дрібниць: вдало дібрані мовні одиниці, логічний синтаксичний зв'язок, чіткість, однозначність слів, словосполучень і всього тексту. В офіційній сфері діють не лише природні (нормативні й узусні) регулятори, а й правові чинники. Вони накладають додаткові обмеження на лексичні й граматичні мовні параметри і значною мірою визначають саму комунікативну стратегію мовця та пов'язані з нею тактичні ходи й прийоми. З іншого боку, ознака «офіційності» мови істотно впливає на реципієнтні очікування його адресата, який дедалі активніше готовий захищати свої порушені права в судовому порядку. Сьогодні внутрішні суспільні конфлікти часто відбуваються в мові і стають предметом судових суперечок.

Лінгво-правові конфлікти за джерелами виникнення можна диференціювати на такі групи:

- конфлікти на ґрунті міжмовних взаємин: *зокрема, пов'язані з державним статусом мови й функціонуванням мов нацменшин та з проблемами міжмовного перекладу;*

- мовні конфлікти, пов'язані з порушенням немайнових прав особи: *захист честі, гідності й ділової репутації; розпалювання міжетнічної та міжконфесійної ворожнечі; шаантаж і погрози; порушення мовного етикету (інвективні вислови, інші вияви мовної поведінки, які суперечать нормам суспільної моралі); захист конституційного права на ім'я;*

- комунікативні конфлікти, пов'язані з неоднозначним тлумаченням змісту мовних одиниць, що закладені в самій системі мови (т. зв. комунікативні невдачі): *різночитання правових текстів (законів, договорів, угод тощо), мовна маніпуляція (виборчі технології, піар-технології, реклама).*

Часто мовні конфлікти пов'язані з різночитанням імен, які в документальних записах мають різні форми вираження. Ця проблема виникає через спорідненість мов. Неврегульованим залишається правопис власних назв, особливо запозичених. Власні назви виконують функцію індивідуалізації та ідентифікації. Їх послідовна реалізація можлива за умови дотримання чітко прописаної орфографічної норми. Відхилення від правописної норми в документальних записах власних назв унеможливає юридичну ідентифікацію позначуваних ними об'єктів

(насамперед, топонімів і власних імен людей). Це призводить до правових конфліктів, пов'язаних, зокрема, з порушенням права особи на ім'я, закріпленого Конституцією України як одного з немайнових прав особи.

Різномір у написанні онімів — це наслідок неоднакової транслітерації, транскрибування, етимологічної реконструкції тощо. Неодноразові міжмовні перетворення прізвища або особового імені (з української мови на російську й навпаки), які були звичайним явищем у 40-80-ті роки ХХ ст., змінювали документальний запис прізвища до невпізнання: Миколаєнко ставав Ніколаєнком, Пилипець — Філіпцем, Панас — Афанасієм тощо. Плоди таких міжмовних метаморфоз українці пожинають сьогодні. «Трансформації» прізвищ та імен у документах, що засвідчують особу, завдають суб'єктові не лише морально-етичних збитків, а й призводять до порушення його майнових прав (неможливість отримати законну спадщину, втрата трудового стажу, а отже й пенсійних нарахувань). Недостатня мовна компетенція працівників РАЦСів, паспортних столів, відділень Пенсійного фонду, нотаріусів та інших посадовців і сьогодні призводить до подібних правових конфліктів. Відомі неодинокі випадки, коли людина, записи прізвища якої українською і російською мовами в різних документах відповідають правилам міжмовної транслітерації (*укр. Спиридонов — рос. Спиридонов*), змушена в правовому порядку доводити їх ідентичність (працівник пенсійного фонду вважає, що українською мовою це прізвище має писатися *Спірідонов*).

Мовні конфлікти часто пов'язані із захистом честі й національної гідності особи. Лінгвістична експертиза покликана засвідчити вживання або невживання у тексті інвективних висловів на адресу певної особи.

Поняття честь і гідність — це близькі за значенням слова, які активно вживаються у словосполученнях: *захист честі й гідності, приниження честі й гідності* тощо. У юриспруденції ці поняття трактують як немайнові блага особи, право на захист яких є невід'ємним і гарантується державою. Стаття 3 Конституції України проголошує: «Людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Честь у правовій сфері — це «відображення якостей особи в суспільній свідомості, що супроводжується позитивною оцінкою». Поняття *гідність* позначає і відповідність особи та вчинків суспільним моральним нормам, і відчуття власної цінності як людини (людська гідність), як особи (особиста гідність), як представника певної соціальної спільноти (професійна гідність) або цінності самої цієї спільноти (національна гідність).

Часто в правових мовних конфліктах вживаються вислови: *непристойна форма, непристойна лексика, нецензурна лексика, ненормативна лексика, інвективна лексика, знижена лексика* та ін.

Поняття «*непристойна форма*» охоплює знижену лексику, просторіччя, суржик, уживання яких засуджується з погляду суспільної моралі. «Знижена лексика» не завжди відображає намір мовця образити чи принизити адресата, а швидше відображає культурний рівень та емоційний стан самого мовця і є для нього засобом самоствердження. З іншого боку, використання стилістично зниженої лексики (елементів просторіччя, сленгу, жаргону, вульгаризмів тощо) адресат, який має інший рівень мовної і загальної культури, може сприймати як образу особистої гідності, оскільки при цьому мовець фактично ставить співрозмовника/слухача на «свій» культурний рівень, що може бути неприйнятним.

Для адресата, зазвичай, більшу вагу має не інформативна семантика вислову, а його сугестивна прагматика, зумовлена внутрішньою формою вислову і його компонентів. Із погляду адресата форма вислову дозволяє робити припущення про ту чи ту комунікативну інтенцію автора. З погляду ж самого автора такі припущення хоч і правомірні, але зовсім не доказові.

Фактор внутрішньої форми в юрислінгвістичній інвектології є одним із центральних і заслуговує на особливу увагу. Внутрішня форма, з одного боку, — це комунікативна реальність, яку автор використовує для досягнення тих чи тих прагматичних цілей. Адресат теж у цьому разі може наполягати на відповідальності автора за її використання. Очевидним є й те, що за різних комунікативних обставин сприйняття адресатом тих самих мовленнєвих засобів може істотно відрізнятись.

Об'єктом лінгвістичної експертизи часто стає суржик, який має виразну соціальну і національну маркованість. Будучи тривалий час чи не головним об'єктом заохочуваного владою українського гумору, це явище водночас ставало й об'єктом відповідної суспільної оцінки. Сьогодні «сценічний суржик» часто сприймають як образу своєї національної гідності. Більш насторожено сприймає адресат суржик з вуст посадовців, політиків.

Правовий захист екології офіційного мовлення перебуває у сфері компетенції нового прикладного напрямку соціолінгвістики — юрислінгвістики. Зразкова, правильна, чиста мова — це культурний феномен, який потребує постійного захисту, як і будь-які пам'ятки культури. Мовна норма — це результат тривалого мовного розвитку. За певних комунікативних обставин вона потребує правового захисту. Суб'єкт офіційного мовлення — це користувач мовних норм. Він не може претендувати на право розпоряджатися ними на власний розсуд.

У багатьох європейських країнах закони, які регулюють функціонування мов у статусі офіційних, окремо наголошують на якісних параметрах офіційного мовлення.

Так, у законі Словацької республіки № 270 (1995 р.) «Про державну мову» зокрема зазначено, що «Під державною мовою ... розуміється словацька мова в кодифікованій формі...». «Будь-яке втручання в кодифіковану форму державної мови, що суперечить її закономірностям, є неприпустиме».

У ст. 3. закону про польську мову (жовтень 1999) серед заходів, спрямованих на її підтримку, наголошено на використанні мови в кодифікованій формі й на протистоянні їй вульгаризації. Не рідше, ніж раз на рік, спеціально створена рада з мовних питань подає звіт про захист польської мови до Сейму й Сенату.

Закон Азербайджанської республіки «Про державну мову» (вересень 2002) констатує, що державна мова в усіх сферах обслуговування й у рекламі має уживатися відповідно до її норм. Орфографічні й орфоепічні норми затверджуються відповідними органами виконавчої влади. Юридичні, фізичні й посадові особи мають їх дотримуватися.

У федеральному законі РФ «Про державну мову» (червень 2005) зазначено, що при використанні російської мови як дер-

жавної мови РФ не допускається використання слів і висловів, які не відповідають нормам сучасної російської літературної мови, окрім іншомовних слів, які не мають загальноживаних аналогів у російській мові. У декількох зареєстрованих в українському парламенті проектах нового закону про мову пропонуються аналогічні заходи щодо забезпечення якісного рівня державної української мови. Прикметно, що авторами цих законопроектів є представниками різних політичних сил — КПУ, ПР, БЮТ. Проте питання законодавчого врегулювання якості офіційної мови й пов'язане з ним питання професійної відповідності посадовців із недостатнім рівнем мовної компетенції на сьогодні залишаються в Україні невіршеними. Автор праці «Введение в этнолингвистику» О. С. Гердт серед основних напрямків, до яких зводиться будь-яка мовна політика тієї чи тієї держави виділяє також «кодифікацію, нормалізацію й подальше вдосконалення норм офіційної мови». Законодавче унормування офіційного мовлення ставить мовні норми в один ряд із правовими, етичними та іншими нормами, які співіснують у суспільстві.